

Bárdi Nándor¹

Kisebbségi magyar társadalmi pozíciók a két világháború között

Kivonat

Ez a tanulmány a két világháború közti csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai kisebbségi magyar közösségek társadalmi pozícióit veszi számba, vázlatosan összefoglalva: a népességszámot, az etnikai térszerkezetet (a nyelvhatárok változását), az urbanizáltságot, a foglalkozási szerkezetet, az iskolai végzettséget, a gazdasági pozíciókat, valamint a vallásgyakorlás intézményes kereteit. A Magyarországtól elcsatolt területeken a magyarság demográfiai, társadalmi és gazdasági pozíciói mindenhol leromlottak és Magyarországtól is elmaradtak. A legnagyobb leszakadás a magyarországi fejlődéstől Vajdaság és Kárpátalja magyar közösségeiben következett be. A politikai, majd gazdasági és társadalmi átalakulás legnagyobb vesztese mindenhol a városi középosztály és ipari kisegzisztenciák világa volt.

Kulcsszavak: magyar kisebbségek, Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia, demográfia, társadalomstatisztika, egyházi intézményesség

Abstract: Hungarian Minority Social Positions Between the Two World Wars

This paper takes stock of the social position of the Hungarian minority communities in Czechoslovakia, Romania and Yugoslavia between the two world wars, summarising in outline: population size, ethnic spatial structure (changes in language boundaries), urbanisation, occupational structure, educational attainment, economic position and the institutional framework of religious practice. The demographic, social and economic position of Hungarians in the territories annexed by Hungary deteriorated everywhere and lagged behind that of Hungary. The greatest decoupling from Hungary's development occurred in the Hungarian communities of Vojvodina and Carpatho-Palatinat. The biggest losers of the political and then economic and social transformation were everywhere the urban middle classes and the small industrial classes.

Keywords: Hungarian minorities, Yugoslavia, Romania, Czechoslovakia, demography, social statistics, ecclesiastical institutions

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Bárdi, N. (2024). Kisebbségi magyar társadalmi pozíciók a két világháború között. *Erdélyi Társadalom*, 22(2), 35–52. <https://doi.org/10.17177/77171.295>

¹ Történész, kutatóprofesszor a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézetében.
E-mail: bardi.nandor@tk.hu

A Magyarországtól elcsatolt területek magyarságának önszerveződése és az etnikulturális közösségének működése a határon túli magyarokkal foglalkozó kutatások meghatározó kérdése. Az 1920-as évektől ezen regionális csoportok belső nyilvánosságában immár saját, külön társadalomként gondolkodtak önmagukról, ezzel együtt magától értetődőnek véve az anyaországhoz való kapcsolódást is (Sulyok, 1931: 170–181; Bárdi, 1998: 55–69; Bárdi, 2002: 63–65; Korabeli helyzetképek: Fritz & Sulyok, 1930; Kacsó, 1937; Fazekas, 1993; Kalangya, 1994).

A második világháború után, az államszocialista korszakban az önálló intézményesség hiányában az önmeghatározás került előtérbe (Gyönyör, 1989; Duray, 1989; Nagy, 1971; Gáll, 1975; Balázs, 1995; Molnár, 2014; Rehák, 1979). 1989 után pedig újra a kisebbségi társadalom mibenléte és annak konstrukciója/leírása tematizálódott (Tóth, 2004; Biró & et al., 1995; Kiss, 2006; Bárdi et. al., 2020; Kiss, 2018; Kiss & Kiss, 2018; Losoncz, 2018).

Ez a tanulmány abból indul ki, hogy a kisebbségi társadalom egyrészt a területi elhelyezkedésén keresztül,² másrészt a társadalomstatistikai mutatókkal,³ illetve az etnikulturálisan, nyelvi alapon szerveződő intézményi alrendszeren keresztül ragadható meg.⁴ Itt most hat, az adott országon belüli társadalmi rétegzettségbeli pozíciót mutatnak be, vázlatosan három ország tekintetében. S ezen túl – területi okokból – csak egy meghatározó intézményi alrendszerrel, a vallási élet kereteivel foglalkozom.⁵

I. NÉPESSÉGSZÁM

A Magyarország határain kívül élő Kárpát-medencei magyarok száma 1930 körül 2,6 millió fő volt. Ugyanezen területeken 1910-ben 3,3 millióan, 1941-ben a terület-visszacsatolások után 3,24 millióan vallották magukat magyarnak, illetve magyar anyanyelvűnek. Ugyanakkor a térség valamennyi érintett országában jelentősen megnőtt az államalkotó nemzetiség aránya a kisebbségek rovására.

- 2 A népszámlálási adatok szerint a legszámosabb magyarsággal rendelkező első ötven településen élt 2011-ben a szerbiai magyarok 81,6%-a, a szlovákiai magyarok 49,3%-a, 2001-ben a kárpátaljai magyarság 71,4%-a és 2022-ben a romániai magyarok 48%-a. A vonatkozó táblázatokat a népszámlálási adatok alapján összeállította Bárdi Nándor, Az első 50 legnagyobb romániai magyar lélekszámmal bíró település 2001-ben, Az első 50 legnagyobb romániai magyar lélekszámmal bíró település 2021-ben. <https://file.tk.hu/s/rKtEojZNcDrHcsc>.
- 3 A legfontosabb mutatók a népszámlálási adatok nyomán: magyar anyanyelvűek, magyar nemzetiségűek, népszámlálások közti változások nagysága, településen belüli részarányok, településnagyság, élve születettek, halálozások, természetes szaporodás, nemi arányok, életkori megoszlás, előregedési index, felekezeti hovatartozás, gazdasági aktivitás, foglalkozási szerkezet, iskolai végzettség. Minden az anyaország és az adott országos adatokkal párhuzamosan releváns.
- 4 Az általam kulcsfontosságúnak gondolt intézményi mezők: politikai érdekvédelem, önkormányzati pozíciók, vallásgyakorlás keretei, oktatás, nyilvánosság, egyesületi élet, közművelődés, kultúra-művészet, tudomány, gazdaság.
- 5 Kiadás alatt a *Kisebbségi magyar intézményesség a két világháború között* c. tanulmány, amely a magyar nyelvű oktatási intézményességgel, a sajtónyilvánossággal és az egyesületekkel foglalkozik.

1. táblázat. *A magyar anyanyelvűek (1910) és a magyar nemzetiségűek (1930, 1941) száma és aránya*⁶

Table 1. *The Number and Proportion of Hungarian Native Speakers (1910) and Ethnic Hungarians (1930, 1941)*

	1910		1930		1941	
(Cseh)szlovákia	881 326	30,2%	585 434	17,6%	761 434	21,5%
Kárpátalja	185 433	30,6%	116 584	15,9%	233 840	27,3%
Erdély	1 658 045	31,7%	1 480 712	25,8%	1 711 851	28,9%
Vajdaság	425 672	28,1%	376 176	23,2%	456 770	28,5%
Horvátország	119 874	3,5%	66 040	1,7%	64 431	-
Muravidék	20 737	23,0%	15 050	-	16 510	20,1%
Burgenland	26 225	9,0%	10 442	3,5%	2 076	-

Forrás: A népszámlálási adatok alapján. Saját szerkesztés.

Számbeli nagyságát tekintve Csehszlovákiában (Szlovákiában és Kárpátalján volt a legnagyobb a magyar népesség csökkenése (kb. 30%), arányait tekintve pedig Burgenlandban, ahol a magyarság közel egyharmadára csökkent. A magyar kisebbségi népességfogyását okozó tényezőket négy nagyobb csoportba sorolhatjuk: valós demográfiai folyamatok, népességmozgások országon belül és határon átnyúlóan, politikai eszközökkel való beavatkozás és az egymást követő népszámlálások módszertani különbözőségeinek egyes vonásait is ide sorolhatjuk.

Voltak valós folyamatok, és voltak olyan népszámlálási technikák, amelyekkel manipulálni lehetett a nemzetiségi megoszlást. 1918–1924 között kb. 350 000-en költöztek át az elcsatolt területekről Magyarországra (197 000 fő Erdélyből, 107 000 Felföldről, 45 000-en Délvidékről) (Pettrichevich Horváth, 1924). Tovább csökkentette a magyarság létszámát a rendezetlen állampolgárságú magyarok tömege is. Csehszlovákiában kb. 30 000, Romániában több mint 100 000 ott élő magyar így külföldinek minősült (Nagy, 1944: 76–84; Popély, 1991: 106–107). Az adott régiók nemzetiségi viszonyainak megváltozásához nagyban hozzájárultak a betelepítések. Ezek egy része az eltávozott magyar tisztviselői réteget pótolta. A földreformokhoz kapcsolódó betelepítések a Magyarországgal határos övezetekben biztonságpolitikai és szociális okokra hivatkozva a magyar többségű nyelvi tömbök megszakítását célozták meg. Kárpátaljára és Szlovenszkóba közel 120 000 cseh tisztviselő, munkás és telepes költözött be (Simon, 2008; Szakál, 2017), Romániában 34 000 családot telepítettek a Partiumban és a Bánságban létrehozott új falvakba (Jinga, 1941). 1930-ban 245 000 olyan lakója volt Erdélynek, aki nem abban a régióban született (Varga E., 1998: 20). Délvidéken a határ melletti 50 km-es sávba a jugoszláviai földreform során több mint 50 000 szláv telepes kapott földet és hoztak létre kolóniákat (Kovács, 2004; Venczel, 1942).

Az 1918 utáni szomszédországi népszámlálások a magyar anyanyelvű zsidóságot külön nemzetiségként kezelték, és őket döntően nem a magyar anyanyelvűekhez sorolták: Csehszlo-

6 Az 1910-es népszámláláskor csak az anyanyelvet kérdezték.

vákiában az 1910-ben magát magyar anyanyelvűnek valló zsidóság 5/6-át, 110 000 főt, Erdélyben 40%-át, 60 000 főt (Varga E., 1998: 34, 54–57; Popély, 1991: 106–107). Hasonlóképpen a magyar anyanyelvű görögkatolikusokat Kárpátalján ruszinnak, Erdélyben románként tekintették. Ugyanitt a cigányokat és a csángókat a többségi nemzethez sorolták. Romániában az 1930-as népszámlálás így kb. 100-120 000 fővel kevesebb magyar anyanyelvűt mutatott ki, mint ami a tényleges nyelvhasználatnak megfelelt (Varga E., 1998: 34).

2. ÉTNIKAI TÉRSZERKEZET

Csehszlovákiában a nyelvhatáron lévő városokban (Pozsony, Nyitra, Léva, Komárom, Losonc, Rimaszombat, Kassa, Töketerebes, Ungvár, Munkács, Beregszász) a többes identitású (magyar/német/zsidó/ruszin/szlovák) polgárság csehszlovák orientációja (a népszámláláskor csehszlovák nemzetiségűnek vallották magukat) 1930-ig kb. 100 000 fős asszimilációt jelentett. Ehhez jön még az előbbi alfejezetben ismertetettek miatti népszámlálási zsugorodása a magyarság jelenlétének. 1921-ben Csehszlovákiában 786 helységben volt a magyarság többségben, amely 1930-ra 46-tal csökkent. Hasonló folyamat játszódott le a Partiumban (Szatmárnémeti, Máramaros-sziget, Nagybánya, Nagykaroly, Nagyvárad) is, azzal a különbséggel, hogy itt jelentős román nemzetiségű bevándorlás történt az új állami intézmények alkalmazottai révén. Jugoszláviában a földreformmal, a magyar, zsidó, német birtokok kisajátítása révén az ott dolgozó mezőgazdasági cselédség is cserélődött dél-szerbiai bevándorlókkal. A Vajdaságban a szerb többségű települések száma 203-ról 258-ra nőtt 1910–1930 között, míg a magyar többségű települések száma 134-ről 90-re csökkent. A szerbek lakta etnikai tér Bácsstopolya, Újvidék, Nagybecskerek környékén nőtt meg, illetve Baranyában. A Vajdaságban a 139 magyar többségű településből 59 maradt 1931-re. Muravidéken pedig 33-ról 15-re csökkent a magyar többségű települések száma (Kocsis & Kocsis-Hodosi, 1991: 14–19, 33–37, 46–57, 66–71, 75–78).

3. URBANIZÁLTSAÉG

A városi népességen belül a kétnyelvű, többes kötődésű polgárság alkotta *felvidéki* városokban történt a legnagyobb változás. Míg 1910-ben a későbbi Szlovákia városi lakosságának 44%-a volt magyar nemzetiségű, 1930-ra ez 11%-ra csökkent. A négy legnagyobb városban 1910–1930 között az alábbiak szerint változott a magyarság aránya: Pozsonyban 40,5%-ról 16,1%-ra, Kassán 75,4%-ról 17,9%-ra, Ungváron 80,3%-ról 17,7%-ra, Munkácson pedig 73,4%-ról 22,5%-ra (Szarka, 2001). Ez egyben azzal járt, hogy az utóbbi város kivételével a magyarság elvesztette a hivatalos nyelvhasználati jogait, amely Csehszlovákiában a 20%-os arányhoz volt kötve. A népszámlálási manipuláció és a többségiként való mutatkozás nemcsak abból látszik, hogy 1941-re újramagyarosodtak ezek a városok, hanem abból is, hogy a magyar pártok ezekben a városokban (Kárpátalját kivéve) messze a népszámlálások nemzetiségi arányszáma felett kaptak szavazatokat (Popély, 1991: 111–113).

Erdély falusiasabb világnak tekinthető Felvidékhez képest, hisz itt – 1930-ban – a lakosság 83%-a falun élt és a városi lakosság egyharmada mezőgazdasággal foglalkozott. 1910-ben az

erdélyi városi népesség 59%-a volt magyar, 23,1%-a román és 16,2%-a német anyanyelvű. 1930-ra a magyarok aránya 45%-ra esett vissza. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy a városokból kb. 50 000 magyar – jórészt tisztviselő – repatriált Magyarországra, valamint ugyanennyien megélhetési okokból falura költöztek. A második ok, hogy tíz települést városi rangra emeltek, és ezek közül csak kettő volt magyar többségű. Harmadrészt mintegy 120 000 nem erdélyi születésűt tartottak számon 1930-ban az erdélyi városokban. Így alakult ki az a helyzet, hogy míg 1918-ban 49 erdélyi városból 32 volt magyar többségű, addig ez 1930-ra 27-re csökkent. A román többségű városok száma nyolcra tizenhármasra nőtt, ugyanakkor a kilenc német városból négyben maradtak a németek többségben. A magyar többségét elvesztett városok: Déva, Gyulafehérvár, Lugos, Belényes, Fogaras, Vajdahunyad, Erzsébetváros. 1930-ra relatív magyar többségű város lett Temesvár a gyorsan növekvő magyar munkásság révén (Szarka, 2001: 57–67; Varga E., 1998: 180–217).

A magyarországi 1930-as 36,3%-os városi lakosság arányhoz képest – Budapestet leszámolva (16,6%) – az erdélyi és a szlovákiai magyar népesség városiasabb volt, míg Kárpátalján és a Délvidéken falusiasabb.

4. FOGLALKOZÁSI SZERKEZET

A határon túli magyarság két világháború közti foglalkozási szerkezete Csehszlovákiában kedvezőtlenebb, Romániában kedvezőbb volt az országos átlagnál, Délvidéken pedig csak a régió belül volt rosszabb a többségi nemzetekhez képest (Gyurgyík, 1998: 101–102; Opra, 2010; Arday, 2002: 137–139).

Csehszlovákiában a magyarság 65,4%-a dolgozott a mező- és erdőgazdaságban (az ország-rész, Szlovenszko népességében ugyanez a szektor 57,4%-ot képviselt). Az iparban (16,9%) és a kereskedelem (6,3%) is alulreprezentált volt a magyarság (az országrész mutatói: 18,8%, ill. 10,1%). Az önálló foglalkozásuk aránya a magyarok és szlovákok között közel azonos volt (38,7%, ill. 37,8%), és ugyanez vonatkozott a munkásságra is (25,2%, ill. 26,8%) (Gyurgyík, 1998: 101–102). A többségekkel (cseh, szlovák) szemben a legnagyobb eltérés a tisztviselők (4%, ill. 6,8%) és a segédhivatalnokok (4,2%, ill. 6,8%) körében volt. A németek 34%-a az iparban, a zsidóság 55%-a a kereskedelem és pénzügyben, a ruszin népesség 90%-a a mezőgazdaságban dolgozott. Így azt mondhatjuk, hogy a nemzetiségek közül a magyar állt legközelebb a szlovákság foglalkozási szerkezetéhez. Ha az egyes rétegeket részletesebben vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a mezőgazdaságból élő magyarok 374 000 fős csoportjából 53 000-en rendelkeznek tulajdonnal (hozzájuk kapcsolódik még 210 000 családtagjuk is) és 110 000-en vagyontalanok. De a birtokkal rendelkezők nagy része (kb. 38 000 kisbirtokos) sem rendelkezett 10 ha-nál – egy család fenntartásához szükséges birtoknagyságnál – nagyobb földterülettel. Az iparban 100 000 magyar dolgozott 1930-ban, 10 000-en tulajdonosként (a kisiparban), 86 000-en ipari munkásként. Közalkalmazottként 6000 magyart alkalmaztak és kb. 10 000 fő volt foglalkozás nélküli (Simon, 2010: 23–32).

Erdélyben a magyarság a németekhez és a zsidósághoz hasonlóan felülreprezentált volt az ipari és a szolgáltató szektorban. Miközben az erdélyi népesség 26,7%-a volt magyar nemzeti-ségű, 1930-ban az iparban dolgozók 40%-a (a kisipar 70–80%-a, a hitel- és a kereskedelmi

dolgozók 39,9%-a, a bányászok 33%-a, a közlekedési dolgozók 30%-a) volt magyar. Ugyanakkor hasonló sorrendben az 1910-es arányok a következők voltak: ipar: 52,5%; kereskedelem: 58,8%; bányászat: 41,2%, közlekedés: 74,2% (Opra, 2010).

Tehát egyszerre volt felülreprezentáltságról szó, miközben a magyar társadalom mindezt leépülésként élte meg. Ezt erősítette egyes értelmiségi pályákon a magyarság visszaszorulása. 1913-ban az erdélyi ügyvédek 73,1%-a volt magyar anyanyelvű, míg 1935-ben ez az arány már csak 20,4% (542 fő) volt. Hasonló leépülésről beszélhetünk az orvosok vonatkozásában is (1930-ban Kolozsvár 257 orvosából 27 volt magyar. Ugyanez 1935-ben Maros-Tordában 157/24; Udvarhely 34/10; Bihar 64/5). 1936-ban a körorvosok között Erdélyben 10,9% volt a magyarok aránya. A megyei közigazgatásban szintén leépült a magyar részvétel (11,9%), a helyi közigazgatásban pedig még rosszabb volt az arány, 2,4%-os részesedéssel (Makkai, 1940: 257).

2. táblázat. Az erdélyi magyarság foglalkozási megoszlása az 1930-as népszámlálás szerint

Table 2. Occupational Distribution of Hungarians in Transylvania According to the 1930 Census

1930	erdélyi magyarok (%)	Erdély népessége (%)
őstermelő	58	67
bányászat és ipar	19,9	12,6
kereskedelem	4	3,6
közlekedés	3,8	2,5
értelmiségi pályák	13,4	11

Forrás: Opra, 2010: 34. Saját szerkesztés.

A Jugoszláviához került területek az első világháború előtt alapvetően falusias, mezőgazdasági területek voltak, amelyet a nagybirtokrendszer határozott meg. A kis létszámú városi lakosság jelentős része mezőgazdaságból élt, az ipar lényegében kisipart és élelmiszer-feldolgozást jelentett, a középosztály az állami, megyei hivatalokhoz kötődött. Már 1910-ben a régióban a magyar mezőgazdasági munkások között volt a legnagyobb a földnélküliek aránya (53,2%). A vajdasági birtokosok 35,5%-át, a birtoktalanok 43,2%-át, a cselédség 48,9%-át a magyarok adták. Ennél a németiség, szerbesség, szlovákság és a ruszinok mutatói is jobbak voltak (Arday, 2002: 138). Ezt a hátrányos helyzetet tovább nehezítette, hogy a közalkalmazottak, tanárok 2/3-a repatriált Magyarországra az impériumváltás után (A. Sajti, 2002: 41–50). Az 1931-es népszámlálás nemzeti-ségre bontott foglalkozási statisztikája hiányában csak a tíz, többségében magyar lakta délvidéki járás adatait tudjuk a Bácska, Bánát, Baranya összesített adataival összevetni. (Ezeknek a járásoknak az 53,4%-át adta a magyarság [231 737 fő], amely 1931-ben a jugoszláviai magyar népesség 61%-át tette ki.)

3. táblázat. *Tíz jugoszláviai magyar többségű járás és a magyarok lakta régiók foglalkozási megoszlása 1931-ben*

Table 3. *Occupational Distribution in Ten Districts with Hungarian Majority and in Hungarian-Populated Regions of Yugoslavia in 1931*

1931-es népszámlálás	tíz magyar többségű járás (%)	Bánság, Bácska, Baranya (%)
mezőgazdaságban foglalkoztatottak	74,5	69
ipar	13,7	10
közlekedés, kereskedelem	5,2	6,6
közfoglalkoztatás, szabadfoglalkozásúak	3,9	4,9

Forrás: Arday, 2002: 139. Saját szerkesztés.

A regionális adatokból az derül ki, hogy a magyar többségű vidékek a mezőgazdasági szektoron kívül mindenhol alulreprezentáltak a Vajdaságban.

Az időszak végére a vajdasági mezőgazdasági munkások és családtagjaik száma elérte a 350 ezret, akiknek túlnyomó többsége magyar volt. Arday Lajos szerint a mezőgazdasági munkások évente általában csak 40–45 napos időnyomunkát végeztek, főként aratáskor és kukoricatöréskor. De például 1934-ben 20 ezer család teljesen munka nélkül maradt (Arday, 2002: 138).

Ha abból indulunk ki, hogy 1931-ben a vajdasági városok lakosságának 31,4%-a magyar volt (a magyarságnak pedig 29%-a élt városi településeken), s amint azt a korabeli beszámolókból tudjuk, hogy a földreform után még inkább elszegényedő magyar nincstelenek Jugoszlávia más részein próbáltak munkásként elhelyezkedni, akkor 18–20%-ra (80–90 000 fő) becsülhetjük az iparban, kisiparban foglalkoztatott magyarok számát (Arday, 2002: 170–171). Az 1930-as magyarországi viszonyokhoz az erdélyi magyarság foglalkozási szerkezete állt a legközelebb, de az utóbbi régióban is magasabb volt a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya, mint az anyaországban.

5. ISKOLAI VÉGZETTSÉG

A közműveltség tekintetében Romániában és Jugoszláviában komoly gondot jelentett az analfabetizmus. 1921-ben *Szlovenszkón* az 5 évnél idősebb magyarok közül 88,60%, Kárpátalján 83,17% tudott írni és olvasni. Csehszlovákiában a húszas években bevezették a nyolcosztályos iskolakötelezettséget, az írástudatlanságot csaknem teljesen felszámolták a magyarság körében. *Erdélyben* 1910-ben a lakosság fele nem tudott írni-olvasni. Az analfabéták 75%-át a románság adta (20% volt a magyarok és 2% a németek aránya). 1930-ban Románia 7 évnél idősebb lakosságának 42,9%-a volt analfabéta, de Erdélyben ez az arány már csak 32,6%-volt. Ezen belül a legalacsonyabb Udvarhely és Háromszék megyékben (14,9%, ill. 15,7%), míg a románok lakta Máramarosban, Szolnok-Dobokában lett a legmagasabb: 61,2%, ill. 51% (Kovács, 1940: 236–237). *Jugoszláviában* a húszas évek közepén még 51,5%-os volt az analfabéták aránya. Ez az arány akkor a Vajdaságban 23,3%. S mivel az ott élő magyarság társadalmi összetétele a régiós átlagnak megfelelő vagy az alattinak tekinthető, azt feltételezhetjük, hogy a magyarság

körében is 15–20% körül lehetett az analfabéták aránya (Gulyás, 2005: 87). Magyarországon az első világháború előtt a mezőgazdasági keresők egyharmada volt analfabéta, de 1930-ra ez felére csökkent éppúgy, mint az iparban (5%-ra).

Az iskolarendszerben mindenhol leginkább a magyar nyelvű középiskolai képzés került veszélybe. Csehszlovákiában és Jugoszláviában az állami oktatásban a magyar nyelvű gimnáziumok számának elégtelenségével kellett számolni. Felvidéken négy magyar nyelvű középiskola volt, és egyetlen női tanítóképző működött. Kárpátalján egyedül Beregszászon működött egy ruszin–magyar középiskola. A középiskolát látogató magyar nemzetiségű diákok száma 1921/22-ben 5135 fő volt, amely 1929/30-ra 4006-ra csökkent, de ez utóbbiból csak 2838-an tanultak magyar nyelven. A magyarok az ország középiskolásainak 4,97%-át adták ebben az évben, amely valamivel magasabb volt a magyarság országos (4,78%) arányánál (László, 2006: 59–63). A *Vajdaság*-ban összesen két olyan középiskola maradt, ahol a magyar gimnazista korú fiatalok 14%-a tanulhatott anyanyelvén (A. Sajti, 2003: 142–163). Erdélyben pedig ahol a nemzetiségi oktatásügy jórészt egyházi intézményekben folyt, az állam az érettségi vizsgákkal szűkítette a lehetőségeket.

A szakoktatás mindhárom országban döntően az adott állam többségi nyelvén folyt, így az iparos mobilitási pályán is komoly hátrányba kerültek a magyar fiatalok.

Az iskolarendszer végpontját jelentő egyetemi képzésben a *jugoszláviai* magyarság köréből a két évtized alatt – jórészt Zágrábban, kevesebben Belgrádban és Szabadkán – kb. összesen 500-an szereztek diplomát (döntően lelkészek, jogászok, gyógyszerészek). *Romániában* a kolozsvári egyetemen tanult a legtöbb magyar diák, arányuk ebben az intézményben a húszas évek elején még 5% volt, majd 15–20%-ra emelkedett. Országosan 1935/1936-ban 1434 magyar egyetemi hallgatóval számolhatunk (ebből 550-en jogi, ugyanennyien tanári, és 160-an orvosi pályára készültek). *Csehszlovákiában* a magyar főiskolások és egyetemisták száma hullámzó volt. 1921/22-ben volt 1200 fő, majd 1925/26-ra ez 779 főre csökkent, majd 1929/30-ra 1127-re emelkedett. Ekkor ez az ország egyetemistáinak 3,62%-át adta, tehát a magyarság alulreprezentált volt a felsőfokú képzésben (Kornis, 1937; László, 2006: 59–63).

6. GAZDASÁGI POZÍCIÓK

Mindhárom országban a földreformok következtében a magyar egyéni, községi, egyházi birtokosoktól elvett földet döntően a többségi nemzethez tartozó földigénylők kapták meg. Ezen túl azonban a három régiónak eltérő volt a szerepe és fejlettsége az adott országon belül. S ez meghatározta az ott élő magyarság gazdasági fejlődését is. *Csallóköz* Csehszlovákia, a *Bánát és a Bácska* pedig Jugoszlávia mezőgazdasági élektárának számított. A két előbbi mezőgazdasági régió helyzete között azonban nagy különbséget jelentett a birtokviszonyok eltérő volta. A csallóközi mezőgazdasági termelők a termékváltással (szemtermelésről a fővárost és a kisvárosokat ellátó kertkultúra adaptálására), a gépesítéssel és a szövetkezeti mozgalmakkal képesek voltak a modernizációra. Ezzel szemben a vajdasági magyar kis- és törpebirtokosok, napszámosok erre képtelennek bizonyultak. Erdély Románia legfejlettebb régiója volt, és a húszas években különösen a dél-erdélyi ipari központok gyorsan növekedtek (Arad, Temesvár, Nagyszeben, Brassó). Munkásutánpótlásukat jórészt az elszegényedő magyar kisiparosok és a székelyföldi munkaerő-főlösleg biztosította. A visszacsatolások utáni statisztikai összehasonlítások szerint a Csallóköz

Dunántúllal együtt fejlődött, de Kelet-Szlovákia, Kárpátalja és Erdély a harmincas évek második felére csak az első világháború előtti Magyarország szintjét érte el. Vajdaság regionális fejlettsége pedig ettől a magyarországi szinttől is elmaradt (Gidó & László, 2006: 19–42; A visszacsatolt, 1938; A visszacsatolt, 1940; Thirring, 1940; Schneider, 1941.).

A jugoszláviai magyar gazdák a magas kamatoktól szenvedő ország legeladósodottabb rétegének számítottak. A korabeli szerb nemzetépítés döntően a mezőgazdasági területek nacionalizálására és a magyar pénzintézetek, hitelszövetkezetek ellehetetlenítésére törekedett. 1930-ra a magyarországi támogatása is megszűnt az ilyen jellegű intézményeknek, így a délvidéki magyar gazdálkodók saját pénzügyi-intézményi háttér nélkül maradtak. Ráadásul az országban ebben a régióban voltak a legmagasabbak az adóterhek is (Arday, 2002: 127–130).

A csehszlovákiai nemzetesítő gazdaságpolitikát a cseh nagyipar és pénzügyi szektor érdekei határozták meg. A felvidéki és kárpátaljai kis és helyi ipar tönkrement, mert nem tudta felvenni a versenyt a cseh nagyipar termékeivel. A mezőgazdasági jövedelmeket pedig az ipari és fogyasztási termékek árának gyors növekedése szívta el (Jócsik, 1940: 41–49, 175–196).

Erdélyben a fa-, a textil- és a vegyipar rohamos fejlődése a húszas években komoly gazdasági növekedéssel járt. Ez az időszak, amikor a román állam egységesítő gazdaságpolitikát valósított meg az új országrészekben, döntően a kisebbségi pozíciókkal szemben. Ennek legfontosabb eleme volt a földbirtokreform (1920–1921); a határvidéki telepítések (1921-ben, ill. 1930-ban); a természeti kincsek nacionalizálása, amely az ország olaj- és földgázkészletét a román nemzeti tőkének megszerezte; a vállalatok nacionalizálása az állami engedélyezés és ellenőrzés kiterjesztésével és a külföldi bankhitelek felvételének tilalmával; a szállítási tarifákkal, amely a nyersanyagexportot fékezte; az ipartelepítéssel Brassó, Medgyes, Zsil völgye térségébe, és nem a magyar határ menti városokba; az adópolitika, amelyben a magyar többségű megyékben az országos adóbehajtási átlag háromszorosát teljesítették (Győri, 1937; Rónai, 1940: 239–254).

A Magyarországtól elcsatolt területeken a magyarság demográfiai, társadalmi és gazdasági pozíciói mindenhol leromlottak és Magyarországtól is elmaradtak. A legnagyobb leszakadás a magyarországi fejlődéstől a Vajdaság és Kárpátalja magyar közösségeiben következett be. A politikai, majd gazdasági és társadalmi átalakulás legnagyobb vesztese mindenhol a városi középosztály és ipari kisegzisztenciák világa volt.

7. EGYHÁZI ÉLET

A szomszédos országokban az impériumváltás után az ott élő magyarok legátfogóbb, magyar nyelven működő intézményessége az egyházak voltak. Ebben a helyzetben – különösen mivel a kisebbségi magyar népesség döntő része vallásos volt és aktív hitéletet élt – 1918 előtthöz képest nagyban megnőtt az egyházak társadalmi szerepvállalásának fontossága. S ebben jelentősen eltér a magyarországi egyházak fejlődéstörténetétől (Zalatnay, 1991). A csehszlovákiai és a jugoszláviai magyarok döntő többsége a római katolikus felekezethez tartozott, az erdélyiek valamivel több mint fele pedig református volt. Mindenhol meghatározó probléma lett az új egyházszervezetek állami elismertetése, a földreformokkal, államosításokkal bekövetkező elszegényedés, az állami diszkriminációs intézkedésekkel való küzdelem (Salacz, 1975). Sajátos volt a csehszlovákiai magyar katolikusok helyzete, ahol az egyházukon belül a szlovákság volt több-

ségben (1930-ban a magyarok aránya a felekezeten belül 18,3%), és ez az egyház volt mindkét nemzeti mozgalom fontos bázisa. A magyar anyanyelvű görögkatolikusok egyházi anyanyelv-használata Romániában ellehetetlenült. A magyar anyanyelvű zsidóságot (amely az izraelita vallásuk felét tette ki) pedig mindhárom országban külön nemzetiségként igyekeztek leválasztani a magyar közösségtől.

7.1. Csehszlovákia

1930-ban a csehszlovákiai magyarok 71,3%-a (422 ezer fő) volt római katolikus, 21,4%-a (126 ezer fő) református, 3,4%-a (36 ezer fő) evangélikus, 2,1%-a görögkatolikus, 1,6% (10 ezer fő) pedig izraelitának vallotta magát. (130 ezer zsidó vallású személy került Magyarországról elcsatolt területekkel Csehszlovákiába, és ebből 72 ezren vallották magukat zsidó nemzetiségűnek 1930-ban.) A hét *szlovenszkói katolikus* püspök közül csak a kassai maradhatott a helyén (Fischer-Colbrie Ágoston). A katolikus egyház helyzetét nagyban meghatározta Prága és a Vatikán rossz viszonya, illetve a szlovák nemzeti törekvésekkel szembeni ellenállás és a magyarokkal szembeni diszkriminációs politika. Még 1919-ben állami felügyelet alá helyezték az egyházi földbirtokokat és a vagyont, majd egy 40 millió koronás adósságot is felhalmoztak, így az egyház és az oktatás működtetéséhez nem voltak biztosítva a források. Az egyházi határokat (az esztergomi érsekség fennhatóságát) a vagyoni viták miatt csak 1937-re sikerült az új országhatárokhoz igazítani. A 200 magyar, illetve 44 vegyes nyelven működő plébániának, amely öt egyházmegyéhez és a nagyszombati adminisztratúrához tartozott, nem volt külön püspöksége vagy vikariátusa, bár működött egy Katolikus Nagybizottság (1924–1926), illetve a Magyar Katolikus Tanács (1936-tól), de ez csak Nyugat-Szlovenszkóra terjedt ki, így nem volt átfogó társadalmi szervezete a magyar katolikusoknak. Ugyanakkor az Országos Keresztényszocialista Pártnak – attól függetlenül, hogy nem csak magyar tagozata volt – ez a csoport adta a szavazóbázisát, és a párton belül mindig erős volt a katolikus papok befolyása. Az önálló intézményszerűen túl a magyar katolikusok legnagyobb problémái és követeléseik a következők voltak: új magyar püspökség létesítése; a magyar nyelvű pap- és tanítóképzés, valamint a katolikus középiskolák (Komárom kivételével) felszámolása volt; a magyar papok csehszlovák állampolgárságának elismerése (150 lelkészről van szó); aránylagos képviselő az egyházi intézményekben; magyar nemzetiségű papok kinevezése a magyar plébániákra; az istentiszteletek nyelvhasználatáról a hívek dönthessenek (Molnár, 1999).

A *szlovákiai magyar reformátusok* jórészt Komáromtól keletre éltek és három egyházkerületből (dunáninnyi, tiszáninnyi, kárpátaljai) hozták létre a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyházat 1923 júniusában a lévai zsinaton. (449 gyülekezetből 31 volt szlovák nyelvű, 12 vegyes, a többi magyarul működött.) A zsinatokon összeállított egyházalkotmányt azonban a kormány nem fogadta el. Egyrészt mert nem szerepelt benne a függetlenség minden azonos hitvallású külföldi felekezettől, másrészt nem hoztak létre külön egyházmegyéket a szlovák ajkú hívek számára. A kormányzati cél mindenképp a magyar reformátusoknak az evangélikus egyházba való integrációja lett volna a szlovák ellenőrzés megteremtése érdekében. Ugyanakkor az említett zsinat teljes autonómiát biztosított a kárpátaljai egyházmegyeinek, és beindították a losonci teológusképzést, amelyet az állam nem ismert el felsőfokú intézményként, mondván a szlovák evangélikus teológusképzés keretében lehetne biztosítani a lelkészutánpótlást (Simon, 2010: 51; Tömösközi, 2017; Peyer-Müller, 1994).

A német többségű *evangélikus egyházon* belül nem sikerült magyar esperességet létrehozni (45 német és 15 magyar egyházközség működött). A magyar érdekeket a Magyar Evangélikus Szövetségen keresztül és a Magyar Nemzeti Pártot vezető Szent-Ivány József révén próbálták érvényesíteni.

A kisebbségi közéletre legnagyobb hatással az országszerte működő keresztény ifjúsági mozgalmak voltak, ebből jött létre 1925-ben a Magyar Akadémikusok Keresztény Köre, ebből indult el a Szent György Kör, amelyből a Sarló mint baloldali mozgalom alakult ki. Szintén innen indultak a Prohászka-körök, szövetségük jelentette meg 1932-től az *Új Élet* című katolikus lapot, amely a harmincas éves modern európai keresztény szociális felfogását közvetítette Felvidékre. 1933-tól pedig a Szlovenszkói Katolikus Ifjúsági Egyesület kezdte meg működését, és később húszezer tagja volt, akik a legkülönbözőbb magyar társadalmi intézményekben aktívizáltak. A reformátusoknál is intenzív egyháztársadalmi élet folyt négy árvaház, nyugdíjintézet, biztosító létrehozásán és a széles körű szeretetszolgálaton túl a *Református Egyház és Iskola* c. lap mellett még tíz periodikát jelentettek meg (Molnár, 2000: 94–95; Csoma, 2000: 97–98).

A *kárpátaljai* magyarok nagy többsége 1930-ban református volt (68 867 fő), de a régió római katolikusainak egyharmada (25 737 fő) is magyarnak vallotta magát, valamint a görögkatolikusok 4%-a (14 305 fő) szintén. 1922 októberében jött létre a Kárpátaljai Református Egyházkerület, amely aztán csatlakozott a szlovenszkói református egyházkerületekhez. A régió római katolikus egyházközségei a szatmári püspökséghez tartoztak, de a húszas évek második felében mozgalom indult egy saját püspökség létrehozása érdekében. Ez nem sikerült, de a romániai konkordátum után, 1930-ban a Vatikán létrehozta a Kárpátaljai Római Katolikus Apostoli Kormányzóságot. Kárpátalján 400 ortodox zsidó hitközség működött, egyedül Ungváron voltak neológok. 1921-ben 93 ezer zsidónak 70%-a volt magyar anyanyelvű, 1941-ben pedig a régió 146 ezer izraelita vallású népességéből 67 ezer volt magyar anyanyelvű (Fedinec, 2010: 122).

7.2. Románia

1930-ban Erdélyben 947 788-an római katolikusnak, 696 320-an reformátusnak, 68 330-en unitáriusnak, 274 415-en evangélikusnak vallották magukat. A római katolikusok háromnegyede lehetett magyar anyanyelvű. A református és az unitárius közösség egésze magyar anyanyelvű volt, míg az evangélikus egyházból 32 ezer magyar hívő intézményesen is kivált. Ugyanekkor még a 190 ezres erdélyi zsidóság kb. felét tekinthetjük magyar kötődéssel bírónak (Bíró, 2002: 322–329; Kocsis, 2005: 288; Gidó, 2002).

A magyar *evangélikusok* már 1921 nyarán Kolozsvárt kimondták román kormánybiztos jelenlétében az önálló egyházkerület megalakulását (három egyházmegyében 25 egyházközség). Azonban a szász evangélikus egyház ellenezte ezt a különállást, és így az időközben kidolgozott egyházalkotmányt és a szuperintendencia létrehozását csak 1926 decemberében engedélyezte a kultuszminisztérium.

A *reformátusok* a történeti Erdélyben az Erdélyi Református Egyházkerülethez tartoztak, de Máramaros, Szatmár, Partium és a Bánság a Tiszántúli Egyházkerulettől lett elcsatolva, és ezen részekből hozták létre a Királyhágómelléki Református Egyházkerületet, amelynek a püspökét, Sulyok Istvánt 1926-ban a román állam elfogadta, de magát az egyházkerületet csak 1939-ben ismerték el jogilag, így addig annak nem is folyósítottak állami támogatást. Hasonló okokból

húzódott el nyolc évig a csonkán maradt szatmári és nagyváradai római katolikus püspökség összevonása Szatmárnémeti központtal. Ezt is az 1927-ben a Vatikán és Románia között létrejött, 1929-től működő konkordátum rendezte, amely hátrányosan érintette a magyar katolikusokat. Ugyanis a 26 plébániával (70 ezer hívővel) rendelkező bukaresti érsekségnek rendelte alá a félmillió magyar anyanyelvű katolikusságot, így pl. az egyházat a szenátusban Alexandru Cisar bukaresti érsek képviselte. De ennél súlyosabb gond volt a már említett püspökség-összevonáson túl egy ötödik erdélyi görögkatolikus püspökség létrehozása, amivel a konkordátum nyomán létrehozott – az egyház egész vagyonával rendelkező – püspöki tanácsban 5:3 lett a román/magyar képviseleti arány. Miközben az egyház földjeinek több mint 80%-a elveszett, de a jelentős államosított ingatlanvagyon ellenére is fontos működési forrásokról volt szó, amely román ellenőrzés alá került. Ugyanekkor a konkordátumba név szerint mint jogi személy nem került be a Római Katolikus Státus, amely a 17. században létrejött világiak és egyháziak által közösen irányított vagyonalap volt. Ez 1923 óta folyamatosan támadások középpontjában állt, arra hivatkozva, hogy a Státus állami vagyon, és így a hatalomváltozás után a román államot illeti meg. 1930 után már azzal is lehetett érvelni, hogy a konkordátumban sem szerepel külön intézményként, ezért újabb támadások indultak. A görögkatolikus érsek ellenben nyilatkozatot adott ki, hogy nem tartanak igényt a Státus vagyonára. 1932 májusában Rómában a Szentszék és a román kormány képviselői, a konkordátum kiegészítéseként megegyeztek abban, hogy a Státust a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség egyházmegyei tanácsává nevezik át, és a befolyó jövedelmek továbbra is vallási és oktatási célokat szolgálnak (Sas, 2003: 85–88). A vagyon kezelése a gyulafehérvári ordináriushoz (egyházmegyei kormányzóhoz) került, aki a Kultuszminisztérium ellenőrzési és felügyeleti jogköre alá tartozott, és neki be kellett mutatnia a költségvetést, elszámolásokat, az igazgatótanácsi jegyzőkönyveket. Hasonlóképpen a bukaresti érseknek is felügyeleti és beleszólási joga lett a jövedelmek felhasználásába. A megállapodás vagyont illető részét azonban a romániai bíróságok nem ismerték el, hivatkozva arra, hogy a megállapodás nincs a parlament által törvényesítve, így a telekkönyvekben sem írták vissza az addig elvett ingatlanokat. Végül is a megállapodást 1940 márciusában rendeletként hirdették ki. A katolikus Státus 12 ezer hold szántójából 579 holdat, 15 ezer hold erdejéből 670 holdat hagyott meg a földreform, az állam számára átírt ingatlanvagyon pedig kb. 500 millió lejre tehető.

A román állam nemcsak a földreform során diszkriminálta a magyar egyházakat, amely során a földbirtokaik 84,5%-át vették el, hanem az 1928-as kultusztörvénnyel is, amelyben az uralkodó (ortodoxia) és a kiváltságos (görögkatolikusok) egyházak kategorizálásához képest „történelmi egyházak”-ként minősítették a római katolikus, református, unitárius, evangélikus egyházakat. Ehhez képest még volt az elismert (baptisták) és el nem ismert egyházak kategóriája is. Ehhez kapcsoltak adózási és működési kedvezményeket az első két kategória számára. A diszkrimináció az államsegélyeknél is megmutatkozott, ahol a felekezet nagysága volt a mérvadó. Így míg az unitárius lelkészek 1932-től havi 750-1250 lei fizetékieskiegészítésre voltak jogosultak, addig a görögkeletieknek ez 2150-3400 lei volt. Rajtuk kívül a teológiai tanárok és az egyházak központi vezetése államsegélyből élt. Ennek különböző ürügyekkel való gyakori megvonása a harmincas években, majd a kompenzálások szétzilálták az egyházak gazdálkodását. Harmadik fontos folyamat a székelyföldi reformátusokkal és unitáriusokkal szembeni erőszakos térítési akciók voltak (görögkatolikus és görögkeleti hitre) a harmincas években, amely ezres

nagyságrendű volt Erdővidéken és a Homoród mentén. Ennek célja az etnikai tömb megbonthatása/fellazítása volt, amelynek a második bécsi döntés vetett véget (Bíró, 2014: 329–335).

A Felvidékhez hasonlóan itt is *egyházi megújulásról* beszélhetünk, amely a kolozsvári protestáns teológiáról indult a Karl Barth meghatározta dialektikai irányzat térnyerésével, amely hit-szónoklással, a Biblia történeti értelmezésével szemben a bibliai üzenetre helyezte a hangsúlyt, ahogyan a vallásos ember személyesen megélheti Krisztusban való hitét és az életében bizonyosságot tehet arról. Ez indítja el a belmissziós munkát, a diakónusképzést, az ifjúsági keresztyén megújulási mozgalmakat, a helyi bibliaolvasó köröket. 1938-ban a két református egyházkerületben 419 vasárnapi iskola és az Ifjúsági Keresztyén Egyesületnek 369 csoportja létezett. Ezen túl még több száz helyi férfi- és nőszövetségi csoport és egyháztársadalmi egyesület működött (Bíró, 2014: 347–348; Sipos, 2002).

Hasonló megújulásról beszélhetünk az unitárius és a római katolikusok körében is (Bárdi et al., 2014; Pál, 2011). Az előbbi felekezet hívei a szociális munkában és a szövetkezet- és gazdaság-szervezésben voltak aktívak. A katolikusoknak országos rétegszervezeteik működtek: a gyerekeknek a Szívgyárda, a nőknek a nőszövetség, a férfiaknak a Kolping Egyesületek. De a legszélesebb katolikus egyháztársadalmi szervezet az 1921-ben alakult Erdélyi Római Katolikus Népszövetség (szociális, hitéleti, ifjúsági, falu- és munkásnőszakosztályokkal) volt, amelynek az iskolán kívüli népnevelés legfontosabb intézménye lett, évenkénti nagygyűléssel. Ide kapcsolódott a Szociális Testvérek Társasága („szürke nővérek”), akik kiképezték a hivatásos és önkéntes munkatársakat a nőszövetségek, leányklubok, vasút- és kórházmissziók, szociális szálláshelyek vezetésére, továbbá nővéreket, hitoktatókat a legkülönbözőbb intézményekbe. A népszövetségnek 1935-ben 217 helyi tagozatban kb. 18 700 tagja volt és 65 városi és falusi legényegylet, 16 énekkar, kilenc zenekar, egy főiskolai szakosztály, négy olvasóköri, tíz sportegylet, két napközi otthon és két szegénygondozó egyesület működött ebben a szövetségi keretben (Marton, 2002).

7.3. Jugoszlávia

Az 1931-es népszámlálás szerint a 468 ezres jugoszláviai magyarságból 260 ezren tartoztak a római katolikus és 50 ezren a református egyházhoz, 2 ezren voltak a magyar evangélikusok, valamint a 25 ezres vajdasági zsidóságból kb. 10 ezren vallották magukat magyar anyanyelvűnek (Gábrityné, 2000: 641–643).

A katolikusok négy magyarországi egyházmegyéből kerültek Jugoszláviába. A csanádi egyházmegyéből 76 pap és 276 ezer hívő került a belgrádi érsekség alá tartozó bánsági apostoli kormányzósághoz, amelynek 1935-ben 78 980 magyar és 111 182 német híve volt, a helynökség vezetői magyarok voltak. A kalocsai főegyházmegyétől 89 plébánia került át az 1923-ben létrehozott bácskai apostoli kormányzósághoz 464 ezer hívével, amelynek 1927-től Ludvik Budanovič lett a püspöke. Ebből kb. 120 ezer német, 250 ezer magyar anyanyelvű és 100 ezer bunyevác, sokác azonosságtudatú katolikus lehetett. Itt 45 községben kizárólag németül, 35-ben magyarul, 71-ben pedig vegyesen (az előbbi nyelveken túl horvátul is) szolgáltak. A pécsi püspökségtől 28 plébánia került el. Ezt az észak-szerémi és dél-baranyai apostoli kormányzóságot 1922-ben a bosznia-szerémségi püspökséghez csatolták, itt több nyelven folytak az egyházi szertartások, 1940-ben még 11 településen folyt magyarul is. A szombathelyi püspökségtől 18 Mura-vidéki plébániát csatoltak el a maribori egyházmegyéhez, és ezekből a dobronaki volt

egyedül teljesen magyar nyelvű, további három helyen pedig magyarul is prédikáltak (Nyigri, 1941: 512–515).

A Jugoszláviához került 60 református egyházközség 51 796 hívével három püspökségből szakadt ki. Ezek négy egyházmegyébe (bánati, észak-bácskai, újverbászi – amelynek hívei döntően német anyanyelvűek voltak – és a baranyai) szerveződtek. (1929-ben országosan 65 751 reformátust tartottak számon, ebből 50 391 volt magyar, 14 224 német, 593 horvát és 543 cseh nemzetiségű.) 1920-ban Kontra Jánost választják főesperessé, akit a hivatalos szervek kiutasítottak az országból, majd Lepp Péter lesz az új főesperes (Tozsa), 1928-ban bekövetkezett halála után pedig Ágoston Sándor tölti be ezt az egyházvezetői szerepkört (Mák, 2017: 87–89; Orosz, 2002). 1930-ban fogadják el Jugoszláviában az első egyházügyi törvényt, amely alapján a zsinat kidolgozza a Jugoszláviai Református Keresztény Egyház alkotmányát, amelyet 1933-ban államilag is jóváhagynak, és a következő évben Ágostont püspökké választják (amely tisztséget 1960-ban bekövetkezett haláláig töltötte be). Ágoston Sándor az első világháború előtt Baranyában Kórógyon volt szórványlelkész, az impériumváltás után szülőfalujában Bácsfeketehegyen szolgált, és ott indította el a *Magvető* c. egyházi hírlevelét. Majd 1923-ban ugyanott árvaházat alapított, nemzetközi fórumokon is képviselte közösségét. A lelkészhiányt (1929-ben az 54 egyházközségből csak 26-ban volt pap) a fiatalok ösztöndíjazásával, a kolozsvári teológiai képzés biztosításával próbálták megoldani. Az erdélyi protestáns belmissziói munkához hasonlóan itt is „ébredési mozgalom” indult, amely különösen a szórványgondozásban volt aktív.

A katolikus egyházon belül is az egyik legnagyobb gondot a paphiány okozta, és mivel a külföldi pl. kalocsai képzés lehetetlenné vált, egyre inkább a horvát befolyás érvényesült az egyházon belül. Az államsegély tekintetében a belgrádi kormányzat a pravoszláv egyház támogatását tartotta elsődlegesnek. A katolikus egyház az országos arányszámához képest (39,4%) a költségvetési államsegélynek csak a 23,5%-hoz jutott hozzá (1926/27). A Vatikán és Jugoszlávia 1935-ben konkordátumot kötött, de ez a pravoszláv egyház ellenállása miatt ez nem lépett érvénybe. De az egyháztársadalmi szerepvállalás legnagyobb akadályja mégis az, hogy a régi Szerb Királyság hagyományai nyomán nem engedélyezték a felekezeti elemi oktatási intézményeket és a középiskolákat. Majd 1924-től a valláserkölcsi, pasztorális egyesületeket is betiltották (Székely, 1991: 76–79).

8. HOVA JUTOTTUNK?

Vázlatos, kézikönyvszerű összehasonlításra alkalmas összefoglalónk legfontosabb állítása, hogy a három országban egymástól eltérő társadalmi pozícióval rendelkeztek az odakerült régiók és azok népessége. Erdély városai voltak e tekintetben a legfejlettebbek, és azt mondhatjuk, hogy a társadalmi, társasági, gazdasági és kulturális élet szempontjából államilag alárendelődtek a többségi nemzetépítésnek, de az országosnál jobb pozíciókkal indultak, és ezeket a harmincas évekig meg tudták őrizni. A szlovákiai magyarok a városi polgárság egy részének disszimilálódása után lényegében az országrész nem magyar lakosságával azonos pozíciókkal bírtak, és mivel a vallási, néprajzi határok nem estek egybe a nyelvhatárral, az integrációjuk is sokkal előrehaladottabb volt. A cseh országrész modernizációja és a polgári-jogállami intézményrendszer az etnikailag semleges területek vonatkozásában (pl. közművelődés, oktatás, mezőgazdasági piac,

tömegáruk fogyasztása) a magyarországinál gyorsabb fejlődést tett lehetővé. Ehhez képest a délvidéki magyarság helyzete jóval rosszabb volt. E mögött egyrészt a horvátországi, az utóbbi évtizedekben betelepedett magyarok kivándorlása, illetve asszimilációja, másrészt a magyarok bácskai és bánáti – nemcsak a németekhez, hanem az ott élő szerbekhez viszonyítva – gyengébb társadalmi pozíciója állt. Ehhez járult a három állam közül a legexpanzívabb nemzetesítő politika, amelynek leghatékonyabb eleme a földreformra épített telepítési politika volt.

Köztes-Európában (Németország és Oroszország között Finnországtól Görögorszáig) az első világháború után az új határok között létrejött nagy etnikai csoportokból napjainkra csak a jórészt az anyaországgal határos területeken elhelyezkedő magyar kisebbségek maradtak fenn, valamint a demográfiailag termékeny bulgáriai törökök kompakt közösségei. A holokauszt, a kitelepítések, a népességcserék, a határváltozások, az új államok létrejötte és a különböző asszimilációs folyamatok határozták meg a változásokat. Az 1920-as években még a térségben élő 7,7 millió németből csak a dél-tiroli csoport maradt meg. A 7 millió zsidóból csak a magyarországi kb. 100 ezres csoporttal számolhatunk. A harmadik legszámosabb etnikum az ukránoké volt ekkor 5,2 millió fővel. Ebből több mint 4 millió Lengyelországban élt, ahol a II. világháború utáni határváltoztatás és a háborús veszteségek miatt ez a közösség megszűnt. 3,1 millió magyar került 1920-ban a szomszédos országokhoz (ekkor Romániába, Csehszlovákiába, Jugoszláviába, Ausztriába), akik ma hét szomszédos országban élnek, kb. 1,8 milliónyian. Az 1,5 milliós belorusz népesség eltűnt, döntően a II. világháború utáni határváltozások miatt. Hasonlóképpen eltűntek a szintén másfél milliós lengyel kisebbségi közösségek, és az 1,1 milliós bolgár-macedón népesség is. A 970 ezer törökből 750 ezer maradt meg Bulgáriában. Az oroszok 755 ezer fős csoportjából csak a három balti államban maradtak, de az a 921 ezer ember már a második világháború utáni betelepítések nyomán került oda. Az 1920-as évek 594 ezer kisebbségi románjából (Szovjetunió, Jugoszlávia, Bulgária, Magyarország) és az akkor 571 ezres albán kisebbségi csoportból (Jugoszlávia, Olaszország, Görögország) mára külön államok jöttek létre, Moldávia (2,15 millió románnal) és Koszovó (2,26 millió albánnal) (Galántai, 1989: 23–33).

Ha a magyar „megmaradás” okait keressük, akkor itt a „hontalanság éveit” és a malenkij robotot leszámítva olyan *geopolitikai kataklizmákkal* nem számolhatunk, mint a szudétanémetek vagy a horvátországi szerbek esetében. Nagyon fontos a székelyföldi tömb kivételével a határmentiség, így a többé-kevésbé *flyamos érintkezés* és az 1938/1941–1944 közti időszakban, amikor egy generáció erejéig *újra a magyar nemzetépítés intézményes részévé váltak* ezek a közösségek, majd a rendszerváltással elkezdődött a *határtalanítás* folyamata (médiaintegráció, transznacionalizáció, anyaországi politikai emancipáció). De mindennek az alapját a két világháború közötti pozíciók biztosították és a nemzetállami kihívásokra akkor kialakult önszerveződési gyakorlatok hozták létre.

SZAKIRODALOM REFERENCES

Arday, L. (2002). A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1918 és 1944 között. In uő, *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában* (137–139. o.). BIP.

- A. Sajti, E. (2002). Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarok társadalomszerkezetére. *Limes*, 15(2), 41–50.
- A visszacsatolt északi terület (1938). *Magyar Statisztikai Szemle*, 16(10), 929–933.
- A visszacsatolt keleti terület. Közigazgatás (1940). *Magyar Statisztikai Szemle*, 18(8–9), 657–661.
- Balázs, S. (1995). *Identitástudatunk zavarai*. Kriterion Könyvkiadó.
- Bárdi, N. (1998). A magyar kisebbség értelmiségi önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség*, 3(3–4), 55–28.
- Bárdi, N., Éger, Gy., & Filep, T. G. (szerk.) (2020). *Magyarok Romániában (1990–2015). Tanulmányok az erdélyi magyarságról*. Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó.
- Bárdi, N. (2002). Önszerveződés és önreflexió a két világháború közti magyar kisebbségtörténetben. *Magyar Kisebbség*, 7(3), 63–127.
- Bárdi, N., D. Lőrincz, J., & Filep, T. G., (szerk.) (2014). *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram.
- Bíró, A. Z. (1995). Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In E. Túros (szerk.), *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról* (13–43. o.). KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja – Pro-Print.
- Bíró, S. (2002). *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1840)*. Pro-Print.
- Csoma, L. (2000). A református egyház. In Z. Bihari (szerk.), *Magyarok a világban. Kárpát-medence* (97–99. o.). CEBA
- Duray, M. (összeáll.) (1989). *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről, 1978–1989*. Madách–Posonium.
- Fazekas, J. (szerk.) (1993). *Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918–1945*. Kalligram.
- Fritz, L., & Sulyok, I. (szerk.) (1930). *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Juventus.
- Fedinec, Cs. (2010). Iskola és egyház. In Cs. Fedinec, & M. Vehes (szerk.), *Kárpátalja 1919–2009* (123–129. o.). Argumentum – MTA ENKI.
- Gábrityné Molnár, I., (2000). A vallás és az egyház szerepe a délvidéki magyarság körében. In Z. Bihari (szerk.), *Magyarok a világban. Kárpát-medence* (639–643. o.). CEBA.
- Galántai, J. (1989): *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása*. Maecenas.
- Gáll, E. (1975). *Tegnap és mai önismeret*. Kriterion.
- Gidó, A. (2002). Erdélyi zsidó intézmények a két világháború között. *Korunk*, 13(4), 44–53.
- Gidó, Cs. & László, M. (2006). Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása. *Limes*, 18(2), 19–42.
- Gulyás, L. (2005). *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa. Az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt.
- Gyönyör, J. (1989). *Államalkotó nemzetiségek. Tények adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Madách.
- Győri, I. I. (szerk.) (1937). *Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936*. Új Transzilvánia.

- Gyurgyík, L. (1998). A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In T. G. Filep, & L. Tóth (szerk.), *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés történetét 1918–1998* (101–102. o.). Ister.
- Jinga, V. (1941). *Migrațiunile demografice și problema colonizător în Romania*.
- Jócsik, L. (1940). *Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt*. Athenaeum.
- Kacsó, S. (szerk.) (1937). *Erdélyi Magyar Évkönyv. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve, 1938*. Brassói Lapok – Népújság.
- Kalangya 1935. 6. szám. [A folyóirat betiltott számának közlése.] (1994). *Híd*, 58(7–8), 421–537.
- Kiss, D. (2006). Az erdélyi magyar civil szféráról. *Civil Szemle*, 3(2), 139–154.
- Kiss, T. (2018). Introduction: Unequal Accommodation, Ethnic Parallelism, and Increasing Marginality: Hungarians in Transylvania. In T. Kiss, I. G. Székely, T. Toró, N. Bárdi, & I. Horváth (szerk.) *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania* (1–33. o.). Palgrave.
- Kiss, T. & Kiss, D. (2018). Ethnic Parallelism: Political Program and Social Reality: An Introduction. In T. Kiss, I. G. Székely, T. Toró, N. Bárdi, & I. Horváth (szerk.), *Unequal Accommodation of Minority Rights. Hungarians in Transylvania* (227–247. o.). Palgrave.
- Kocsis, K. & Kocsis-Hodos, E. (1991). *Magyarok a határainkon túl. A Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó.
- Kocsis, K. (2005). Változó vallási térszerkezet, szekularizáció és vallási újjáéledés a 20. századi Kárpát-medencében. *Földrajzi Értesítő*, 54(3–4), 285–326.
- Kornis, Gy. (1937). *Az elcsatolt területek magyar egyetemi ifjúsága*. Franklin.
- Kovács, A. (1940). Erdély népesedési viszonyai. In J. Deér (szerk.), *Erdély* (236–237. o.). Magyar Történelmi Társulat.
- Kovács, A. (2004). *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet.
- László, B. (2006). Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében. In B. László, A. L. Szabó, & K. Tóth (szerk.), *Magyarok Szlovákiában IV. Oktatásügy* (59–63. o.). Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Losoncz, M. (2018). Vajdaságiság és etnikai politizálás – a szerbiai magyarság regionális önazonosságának kérdéséhez. In M. Losoncz, & K. Rácz (szerk.), *A vajdasági magyarok politikai eszmétörténete és önszerveződése 1989–1999* (39–62. o.) L'Harmattan.
- Magyar Statisztikai Szemle (1938). 16(11–12).
- Mák, F. (2017). Farkasveremben. Ágoston Sándor útja a szórványtól a felsőházig. *Pro Minoritate*, 27(1), 83–93.
- Molnár, I. (1998). A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In T. G. Filep, & L. Tóth (szerk.), *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés történetét 1918–1998* (207–255. o.). Ister.
- Molnár, I. (2000). A római katolikus egyház. In Z. Bihari (szerk.), *Magyarok a világban. Kárpát-medence* (93–97. o.). CEBA.
- Nagy, Gy. (1971). A nemzetiség fogalma. *Korunk*, 30(5), 663–673.
- Nagy, L. (1944). *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Erdélyi Tudományos Intézet.

- Nyigri, I. (1941). A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. In Z. Csuka (szerk.), *A visszatért Délvidék* (293–535. o.). Halász.
- Opra, P. (2010). Erdély lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása az 1930-as népszámlálási adatok alapján. *Pro Minoritate*, 20(2), 29–40.
- Orosz, A. (2002). *Egy püspök élete*. Fórum.
- Pál, J. (2011). Paradigmaváltó kisebbségi sors 1. Az Unitárius Egyház gazdaságsszervező stratégiai és tevékenysége 1920 és 1940 között. *Keresztény Magvető*, 117(1), 26–47. o.
- Petrichevich Horváth, E. (1924). *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Pesti Könyvnyomda.
- Peyer-Müller, F. (1994). *A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre*. Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Popély, Gy. (1991). *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely – Regio.
- Rehák, L. (1979). *Kisebbségtől a nemzetiségig*. Forum.
- Rónai, A. (1940). Erdély gazdasági életet Romániában. In J. Deér (szerk.), *Erdély*. Magyar Történelmi Társulat.
- Salacz, G. (1975). *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*. Auróra.
- Sas, P. (2003). Vatikán és Románia államközi megállapodásai a két világháború között. *Egyház-történeti Szemle*, 4(1), 80–93.
- Schneider, Á. (1941). A visszafoglalt délvidéki terület. Népeségi és gazdasági áttekintés. *Magyar Statisztikai Szemle*, 19(11), 768–786.
- Simon, A. (2010). *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Simon, A. (2008). *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Sulyok, I. (1931). A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 38(4–6), 170–181.
- Szarka, L. (2001). A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). *Kisebbségkutatás*, 10(4), 57–67.
- Tóth, K. (2004). A magyar intézményrendszer fejlődése. In J. Fazekas, & P. Huncik (szerk.), *Magyarok Szlovákiában* (247–270. o.). Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Thirring, L. (1940). A visszacsatolt keleti terület. Terület és népesség. *Magyar Statisztikai Szemle*, 18(8–9), 662–679.
- Tömösközi, F. (2017). A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház önszerveződésének rövid története 1918–1923 között. *Pro Minoritate*, 27(1), 124–145.
- Varga E., Á. (1998). Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. In uő, *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* (10–63. o.). Püski.
- Varga E., Á. (1998). Városodás, vándorlás, nemzetiség. In uő, *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből* (180–217. o.). Püski.
- Venczel, J. (1942). *Az erdélyi román földreform*. Erdélyi Tudományos Intézet.
- Zalatnay, I. (1991). Etnikai közösség: Kihívás és feladat az egyházak számára régiókban. *Regio*, 2(3), 3–12.